

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Jäntti, Saara; Laakkonen, Riku; Honkasalo, Marja-Liisa

Title: Yhteisö, taide ja tutkimus : keskustelu eettisistä mahdollisuuksista tietämättömyyden tilassa

Year: 2021

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © 2021 Taideyliopisto ja kirjoittajat

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Jäntti, S., Laakkonen, R., & Honkasalo, M.-L. (2021). Yhteisö, taide ja tutkimus : keskustelu eettisistä mahdollisuuksista tietämättömyyden tilassa. In L. Kanttonen, & S. Karttunen (Eds.), *Yhteisötaiteen etiikka : tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle* (pp. 279-318). Taideyliopisto. Kokos julkaisuja, 10. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-038-6>

Saara Jäntti, Riku Laakkonen
ja Marja-Liisa Honkasalo

YHTEISÖ, TAIDE JA TUTKIMUS. KESKUSTELU EETTISISTÄ MAHDOLLISUUKSISTA TIETÄMÄTTÖMYYDEN TILASSA

Yhteisötaidetta tehdään yhä enemmän tutkimushankkeiden yhteydessä, sillä luovat menetelmät ovat viime aikoina saavuttaneet Suomessakin jalansijaa esimerkiksi humanistis-yhteiskunnallisen tutkimuksen alalla¹. Tällaiset ryhmät, jotka tutkivat ilmiöitä taidetta tekemällä, synnyttävät jo olemassa olevien yhteisöjen sisälle uusia yhteisöjä. Yhteisötaiteen etiikkaa luodaan jäsenten erilaisten taustojen, sitoumusten ja kohtaamisien kontekstissa.

Tässä näytelmämuotoon kirjoitetussa artikkelissa keskustelumme kietoutuu tutkimuksen ja yhteisötaiteen esiin nostamiin eettisiin kysymyksiin tekijyyden nimeämisen, tietämättömyyden tilan sekä ajallisuuden teemojen kautta. Lähtökohtana on yhteistyömme kaksivuotisessa THEATRE-hankkeessa eli Kotiteatteriprojektissa. Se oli erityisesti mielenterveyskuntoutujille kuntoutus- ja asumispalveluja tarjoavien Sopimusvuori ry:n ja Oy:n kanssa yhteistyössä toteutettu, Suomen Akatemian rahoittama soveltava taide- ja tutkimusprojekti,² jossa vietiin käytäntöön aiemman, etnografisen tutkimuksen tuloksia.³

Hankkeen ytimen muodosti Näsinkulman Klubitalolle perustettu tutkiva teatteriryhmä, jonka osallistujat olivat Näsinkulman Klubitalon jäseniä ja henkilökuntaajajäseniä sekä Sopimusvuoren yksiköiden asiakkaita⁴. Työryhmän harjoituksissa opeteltiin draamatyöskentelyä ja työpajojen vetämistä. Keväällä 2017 teatteriryhmä vieraili Sopimusvuoren asumispalveluyksiköissä järjestäen draamatyöpajoja, joilla kerättiin teatterin

1. Esim. Känkänen 2013, Lundenmark 2020, Paulasto & Pöyhönen 2020; Ryyänen & Rannikko 2021.
2. Sopimusvuori on suomalaisen sosiaalipsykiatrisen kuntoutuksen edelläkävijä. Sopimusvuori ry tarjoaa erilaisia kuntoutuspalveluja ja mm. työvalmennusta sadoille ihmisille. Sopimusvuori Oy tarjosi asumis- ja kuntoutuspalveluja mielenterveyskuntoutujille ja muistisairaille lukuisissa asumispalveluyksiköissä.
3. Ks. Jäntti & Loisa 2018; Jäntti 2019a & b. Soveltavaksi hankkeen teki juuri se, että siinä etsittiin yhdessä kentän toimijoiden kanssa käytännön ratkaisuja aiemmassa tutkimuksessa saatujen tulosten ja havaintojen pohjalta. Myös rahoitusmuoto oli tarkoitettu nimenomaan tutkimustiedon soveltamiseen.
4. Vuonna 1995 perustettu Näsinkulman Klubitalo on ensimmäinen Suomeen perustettu Klubitalo ja kuuluu kansainväliseen Klubitaloverkoston (Hänninen 2016).

Kuva: Tommi Uskola.

keinoin tietoa asumispalveluasukkaiden kotiin liittyvistä ajatuksista ja kokemuksista. Näiden pohjalta luotiin projektin tärkein tutkimustulos, *Hahmotelmia kodiksi* -esitys, jota esitettiin yhteensä 17 kertaa. Lisäksi hankkeeseen perustettiin dokumenttiryhmä, joka huolehti projektin videotaltioinnista. Hankkeessa kartoitettiin myös tällaisen tutkivan teatteritoiminnan mahdollisuuksia toimia osana kuntoutusta, mitä pohdittiin muun muassa kuukausittain kokoontuneessa ohjausryhmässä, johon kuuluivat työryhmän lisäksi myös Sopimusvuori Oy:n koulutusjohtaja, ry:n toiminnanjohtaja ja Klubitalon johtaja. Lisäksi rakennettiin kansainvälistä yhteistyötä muun muassa bristolilaisen Stepping Out -teatteriryhmän kanssa ja osallistuttiin kansainvälisille kodittomien ERROR-teatterifestivaaleille Bratislavassa. Elokuussa 2018 Kotiteatteriprojekti järjesti yhteistyössä Sopimusvuori ry:n kanssa kolmipäiväisen kansainvälisen *MielenTilat*-teatterifestivaalin Hiedanrannassa osana Tampereen Teatterikesän OFF-festivaalia.

Kotiteatteriprojektin varsinaisia päähenkilöitä olivat osallistujat. Heidän kanssaan kirjoitettiin loppuraportti, jossa he kuvaavat kukin omista lähtökohdistaan sitä, mitä projekti heille merkitsi.⁵ Kohta avautuvassa keskustelussa me kirjoittajat, yhteisötaiteilija ja kahden eri alan tutkijat, pohdimme hankettamme yhteisötaiteen tekemisen ja tutkimuksen näkökulmista. Keskustelun teemoja avaa ja kommentoi kuoro, joka ottaa erilaisia rooleja ja asentoja suhteessa esitettyihin teemoihin.

Tietämättömyyden tila oli lähtökohta sekä taiteen että tutkimuksen tekemiselle: emme tarkalleen tiedäneet, ketä hankkeeseen liittyisi ja millaisia ajatuksia, taitoja, intentioita, tavoitteita, osaamista ja maailmankatsomuksia heillä olisi. Ryhmä oli paikka, jossa ihmiset eri taustoineen kohtasivat ja tuottivat tietoa ja taidetta koskien asumispalveluiden ja kuntoutuksen asiakkaiden kokemuksia, toiveita ja ajatuksia kodista. Tietämättömyys oli tila, johon jokainen sai tuoda itsestään sen, mitä halusi jakaa. Aina jotain jää piiloon. Valitsemamme näytelmämuoto haluaa jatkaa samaa asetelmaa, jossa jokainen keskustelija tuo keskusteluun jotain omasta taustastaan, roolistaan ja ajattelustaan; pyrkimys ei ole saavuttaa synteisiä vaan tuoda

5. Suomen Akatemian Tutkimuksella eteenpäin -rahoituksella toteutetun hankkeen loppuraportin (Jäntti & Loisa 2018), jonka kirjoittamiseen osallistui 21 hankkeeseen liittynyttä toimijaa, voi lukea täältä: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/62728>.

Aikajana kuvaa kaksivuotisen hankkeen etenemistä. Kaavio Janne Loisa.

yhteen maailmoja ja ajatuksia, jotka jakavat saman hetkellisen todellisuuden mutta eivät välttämättä edes kohtaa.

”Loppiaisen jälkeen” muodostui työryhmässä yhteiseksi lentäväksi lauseeksi. Siinä kiteytyi yhteistyötä ohjaava periaatteenamme: luottamus toisiimme, ryhmään ja prosessiin. Vaikka tutkimussuunnitelmassa projektin tavoitteet ja toimintamallit olivat selvät, prosessi vaati valtavaa luottamusta siihen, että ne myös toteutuvat aikanaan. Organisaatiossa käynnissä olleet mullistukset, riippuvuutemme useista eri toimijoista ja se, että projektia kuljetettiin ja luotiin koko ajan yhdessä, vaati kaikilta osallistujilta suurta epävarmuuden sietokykyä. ”Loppiaisen jälkeen” lausahdus kuvasi tätä epävarmuuden ja luottamuksen välistä jännitettä, ja sitä viljeltiin läpi projektin. Siitä avautuu myös keskeinen näkökulmamme yhteisötaiteen etiikkaan.

Eettisyyden pohdinta tällaisessa hankkeessa voi lähteä monelta tasolta ja sisältää monenlaisia kysymyksiä. Työryhmällemme tärkeänä lähtökohtana on ollut tutkimuksen sekä aiemman yhteisötaiteellisen toiminnan pohjalta syntynyt halu ja tarve luoda uusia toimintatapoja. Eettisyyden tarkastelussa huomioimme teatterin taidelajina, yhteiskunnallisen ja poliittisen tason eli Sipilän hallituksen hankkeen aikana toteuttamat, ryhmän toimintaan vaikuttaneet leikkaukset, hankkeen rahoituksen sekä taiteen ja tutkimuksen eettiset ohjeet ja käytännöt. Lisäksi on otettava huomioon hankkeen toteutuspaikan Sopi-musvuoren omat eettiset toimintaperiaatteet ja kansainvälisen Klubiverkoston laatusuosituksiset.

Tutkimusetiikkaa yleisesti säätelevän Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) koodistot ja ohjeet tutkijoille ja organisaatioille ovat sekä yksityiskohtaisia että yleisiä⁶. Meitä kiinnostaa myös eettisyyteen kytkeytyvä valta ja hallinta, hankkeen vetäjien mahdollisuudet ja vastuu määritellä asioita ja käytäntöjä yhdessä osallistujien ja taustaorganisaatioiden kanssa. Käytännössä yhteisötaiteen ja -tutkimuksen etiikkaa syntyy tilanteisesti jokapäiväisissä kohtaamisissa, ja se koostuu päätöksenteosta alati muuttuvissa tilanteissa. Tutkimus, jossa tiedon tuottamiseen osallistuvat niin yhteisöjen jäsenet kuin palveluntuottajat ja joka kytkeytyy yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, pyrkii

lisäämään kaikkien ymmärrystä ja sitoutumista tutkimuksen kohteesta ja tarjoamaan kaikille mahdollisuuden kehittää taitojaan. Eettiset kysymykset ovat siten läsnä tutkimuksen ja taiteen teon kaikissa vaiheissa hyvinä käytäntöinä, arvoina, velvollisuuksina, ja sitoumuksina, jotka kehystävät ja säätelevät tapoja nähdä ja hahmottaa tiettyjä tilanteita ja ohjaavat niissä toimimista. Tällöin yhteisötaiteen ja -tutkimuksen arjen etiikka pitää sisällään niin eettiset käytännöt, päätökset ja tunteet kuin käytöksen ja arvostavat suhteet toisiin.⁷ Yhteisöissä tehtävän taiteen etiikka ei kuitenkaan rajaudu vain tekemisen arjessa syntyviin eettisiin käytäntöihin ja ohjeisiin, vaan nostaa esiin kysymyksiä taidetyön ja toimijoina mukana olevien organisaatioiden rajapinnoista.

Loppiaisen jälkeen. Nelinäytöksinen keskustelu tietämättömyyden tilasta

KESKUSTELIJAT

SAARA JÄNTTI, hankkeen vastuullinen tutkija

RIKU LAKKONEN, yhteisötaiteilija

MARJA-LIISA (MAISA) HONKASALO, kulttuurintutkija

KUORO (heterogeeninen joukko kaikenikäisiä, -näköisiä ja -kokoisia ihmisiä vaihtuvissa rooleissa. Kuoron osallistujat toimivat esimerkiksi kommentoijan, haastattelijan, Abloy-avaimen, osallistujien, Suomen Akatemian, mummon ja VR:n kuuluttajan rooleissa)

LAVASTUS: valtava, keskustelijoiden ja kuoron taakse heijastettu kello, joka mittaa aikaa välillä kiiruhtaen ja loikkien eteenpäin, väliin pysähtyen.

PROLOGI

(Kuoro saapuu näyttämölle, valot nousevat.)

KUORO: *Oi, te arvoisat lukijat, tämän kirjoituksen puhujat käyvät keskustelua ajallisuudesta, tekijyydestä, nimeämisestä ja tietämättömyyden tilasta. Annamme aina puhujille aiheen ja varaamme*

6. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012, 2018 & 2019.

7. Banks ja muut 2013, 264–266; Haveri 2016.

oikeuden myös kommentoida keskustelua, jota näytelmässä käydään. Voimme antaa keskustelijoille ja lukijoille myös kehotuksia, ohjeita ja vaatia selityksiä sekä esiintyä eri rooleissa. Ensimmäisen puheenvuoron saa Abloy-avain.

(Spottivalo nousee katosta roikkuvaan Abloy-avaimeen.)

ABLOY-AVAIN: Kling, klong, kling. Olen avain, Abloy Classic mallinen. Minunlaisiani on valmistettu vuodesta 1919 alkaen. Meitä paljon siis on kling ja klong. Minut on valmistettu avaamaan juuri tietty Abloy-lukko. Tämä lukko on ollut Tarmon yksiön ovelta kling. Myöhemmin yksioon muutti Sari ja sitten Jonas. Klong, kling, kling. Minä olen kulkenut kädestä käteen. Kuluttanut taskujen pohjia ja käsilaukkuja. Välillä minut on hukattu ja pitkällisten etsintöjen jälkeen olen löytynyt Saabin hanskalokerosta tai olen unohtunut asuntoon sisälle ja on pitänyt soittaa lukkoseppä paikalle (P-kele, kallista on!). Aikaa on kulunut ja lukko on vaihdettu uudempaan. KLING. Monien vaiheiden jälkeen päädyin kirpputorille kapineeksi muiden joukkoon (jos itkisin, niin sitä että meitä sai viisi kappaletta eurolla, halvalla meni sanon minä) ja kling, sieltä minut löydettiin ja poimittiin mukaan *Hahmotelmia kodiksi* -teatteriesitykseen. Olin siinä tärkeässä roolissa muiden avainten kanssa. Esityksen eräässä avainkohtauksessa, huom. AVAINKOHTAUKSESSA—kling, kling, kling! minut ja muut avaimet heitettiin lattialle. Heittäessään minut näyttelijä esitti aina kotiin liittyvän toiveen. Ja näin muutuin kapineesta toimijaksi, metaforien kantajaksi, äänimaiseman ja tilallisen hetken luojaksi sekä katsojien tunteiden herättäjäksi kling.

(Tauko. Spotti sammuu. Saara, Maisa ja Riku saapuvat näyttämölle.)

KUORO: *Riku, sinä toimit yhteisötaitelijana Kotiteatteriprojektissa ja ohjasit Hahmotelmia kodiksi -esityksen. Siinä oli kohtaus, jossa esiintyjät heittelivät Abloy-avaimia lattialle ja heittämisen yhteydessä lausuiivat omaan kotiin liittyviä toiveita. Äskeisessä*

prologissa näimme tuosta kohtauksesta erillisen, tätä nyt meneillään olevaa keskustelua varten kirjoittamasi kohtauksen, jossa yksi Abloy-avaimista sai pääosan. Miksi tuo avaintenheittokohtaus on sinusta tärkeä?

RIKU: *Hahmotelmia kodiksi* -esityksen avaintenheittokohtauksessa tiivistyi olennaisia asioita esityksestä ja koko hankkeesta. Siinä oli keskiössä ryhmä, esiintyjät, jotka olivat näyttämörooleissa. Nämä roolit olivat hyvin pelkistettyjä, mutta harjoiteltuja ja valittuja rooleja, joiden kautta teatteriryhmän jäsenet tulivat esiintyjiksi. Esityksessä esitetyt toiveet olivat sekä työpajoihin osallistuneiden Sopimusvuoren asiakkaiden että teatteriryhmäläisten omia, hyvinkin intiimejä toiveita, joita esiintyjät saattoivat esittää roolin suojassa. Esityksissä teatteriryhmäläiset, jotka toisessa kontekstissa olivat mielenterveyskuntoutujia, olivat aktiivisia toimijoita ja käyttivät näyttämön suomaa valtaa suhteessa katsojiin. Itselleni tämä avaintenheittokohtaus ilmentää pidempää tekemisen historiaa Sopimusvuorella, jossa olen toiminut yhteisötaitelijana eri pituisissa jaksoissa vuodesta 2006 alkaen. Työni Sopimusvuorella on opettanut toimimaan juuri tässä yhteisössä ja luonut molemminpuolista luottamusta, jonka turvin saatoin ohjata hyvin pelkistetyn esityksen, jossa luotettiin toisiimme ja yleisöihimme.

KUORO: *Saara, sinä toimit hankkeen vetäjänä ja vastuullisena tutkijana. Mitä avaimenheittokohtaus sinulle merkitsee?*

SAARA: Minulle se oli *Hahmotelmia kodiksi* -esityksen ehkä koskettavin kohtaus, jossa kiteytyi ristiriita asumispalveluissa elävien ihmisten kotiin liittyvien toiveiden ja oman kodin ja asumisen autonomiaa kuvaavan avaimen menettämisen välillä. Pakahduttavinta avaintenheittokohtauksessa oli toivon ja surun yhtäaikaisuus—ja toisaalta toiveiden vaatimattomuus: rauhaa, verhot, ystäviä, viherkasveja. Olen taustaltani kielen ja kirjallisuuden tutkija,⁸ ja viime vuosina olen ollut erityisen kiinnostunut tiedon tuottamisesta taiteen keinoin.⁹ Syy sille, että ryhdyin tekemään taidelähtöistä tutkimusta kuntoutujien kanssa, on,

8. Jäntti 2012.

9. Jäntti 2017; 2019a&b; Hiltunen ja muut 2020; ks. myös Bannon 2018.

että yhteisötaiteen avulla on mahdollista luoda kommunikoitavissa oleva, usein symbolinen muoto vaikeasti sanallistettaville ja tavoitettaville kokemuksille, joihin kiteytyy jotain oleellista sen ihmisryhmän kokemuksista, joista työryhmä koostuu. Teatterin avulla on mahdollista luoda näyttämölle, läsnä oleviksi ja jaettaviksi keskenään ristiriitaisia ja yhteensovittamattomia tunteita ja todellisuuksia. Tämä kiteytyi avaintenheittokohdauksessa. Lisäksi siihen kulminoitui se valtava työ, joka esityksen rakentamisen ja sen esittämisen eteen tehtiin hankkeen aikana ja sitä ennen. *Hahmotelmia kodiksi* -esityksestä muodostui kaikkien esityskertojen ja harjoitusten myötä monille esiintyjille ja myös minulle kuin toinen koti, hetken turvallinen ja rauhallinen maailma, jossa kaikki tiesivät, mitä seuraavaksi tapahtuu ja muu maailma vaatimuksineen hetkeksi vaiken.

KUORO: *Maisa, sinä olet taustaltasi sairauden kulttuurintutkija ja lääkäri ja tutkinut pitkään etnografina sitä, mikä jää lääketieteen ihmiskäsityksen ja tutkimuskohteiden ulkopuolelle: ihmisten omia, merkityksellisiä kokemuksia sairaudesta kuten kivusta ja pitkäaikaissairauksista.¹⁰ Olet tutkinut paljon sairauden ja toipumisen kokemusta, viime aikoina etnografian ja esitystaiteen välisiä kohtauspintoja. Mikä sinun roolisi oli tässä hankkeessa?*

MAISA: Olen kohdannut työssäni monella tasolla, miten tieteelliset menetelmät, sen enempää lääketieteen kuin kulttuurintutkimuksenkaan, eivät ole riittäviä. Tarvitaan myös taiteen keinoja ja vuoropuhelua taiteen sekä tieteellisen tutkimuksen välillä. Sama koskee outoa, merkillistä mutta tärkeää kysymystä: taiteen vaikuttavuutta ja keinoja sellaisen osoittamiseen. Luonnontieteellinen käsitys vaikuttavuudesta on käytössä julkisessa hallinnossa ja myös tutkimuksen arvioinnissa¹¹. Se perustuu mittauksiin, laajoihin aineistoihin ja yleistettävillä, näkyvillä tuloksilla osoittamiseen. Olen ollut huolissani siitä, että sitä ollaan tarjoamassa myös taiteeseen. Mielestäni luonnontieteellisestä taustakoulutuksestani on hyötyä siinä, että osaan varoittaa vaikuttavuusmenetelmän vaaroista: taiteen tekijöiden on oltava varuillaan, koska taiteella on pitkälti omat monitasoiset

ja monisyiset kriteerinsä vaikuttavuuden tutkimiseen, omat singulaariset, tapauskohtaiset ja tilanteiset kriteerinsä sen osoittamiseen, mikä vaikutus on 'todellinen', mikä koskettaa, mikä on merkityksellinen kokijalle tai tekijälle itselleen. Jos luonnontieteelliseen vaikuttavuuskäsitykseen perustuvat menetelmät otetaan käyttöön taiteen piirissä, se ei voi olla vaikuttamatta vähitellen siihen, millaisia käsityksiä taiteesta syntyy. Jos arviointimenetelmiä tuodaan ulkoapäin, ne vaikuttavat taiteellisen työn autonomiaan.

Etnografian kaivannoistani olen seurannut ryhmän toimintaa ja miettinyt kysymystä taiteen vaikuttavuudesta ja siitä, miten se voitaisiin osoittaa sellaisin ehdoin, jotka taiteen tekijät voivat hyväksyä. Mitä ehdot silloin olisivat? Viime vuosien taide ja hyvinvointi -keskusteluissa on itänyt eettinen ongelmaryvä: miten määritellä vaikuttavuus siten, että tekijät ja ne, joiden kokemus "muuttuu", joiden kokemusta tutkitaan, voivat oikeuttaa määrittelyn? Entä miten osoittaa, että vaikutus on "totta"? Että vaikutus on oikeasti totta, vailla sitaatteja. Mitä kokemuksen totuudella tarkoitetaan ja miten se arvioidaan siten, että kokija ja taiteellisesta työstä vastaava ryhmä voi olla siihen tyytyväinen—entä miten se raportoidaan rahoittajalle? Tällainen työ on monitasoista ja väliin tuskallista, niin syvälle tietämiseemme ja käytäntöihimme on juuttunut länsimainen, modernista luonnontieteestä ja taloudesta peräisin oleva totuuskäsitys ja todeksi osoittamisen mittarit. Viime vuosina kulttuurintutkijoiden työ on kohdannut yhä enemmän esteitä myös sen vuoksi, että hallinnan ja mikromanagementin ideat ja käytännöt leviävät yhteiskuntaan, myös taide- ja kulttuuripolitiikan aloille.

KUORO: *Mitä ajatuksia avaintenheittokohtaus sinussa herätti?*

MAISA: Minulle kohtaus viritti kysymyksiä siitä, mitä voimme tarkoittaa tapahtumalla, jota nimitämme tietämättömyyden tilaksi. Olen tutkijana kiinnostunut siitä, miten asiat ilmenevät ja miten ne ovat ikään kuin diskurssien "alla", ja kohtauksessa esitetty eletty mahdollisuus jäi vaivaamaan minua, riivaamaan, voisin sanoa. Tarkoitin eletyllä mahdollisuudella ikään kuin

10. Honkasalo 2008; Honkasalo, Leppo & Utriainen 2004.

11. Virtanen & Honkasalo 2020.

itseään vastaan hangoittelevaa kokemusta, vastakohtien yhtä-aikaisuutta ja punoutumista yhteen. Eettinen tapahtuma on se, että on luovuttava kodista, heitettävä avaimet jonnekin pois. Kuitenkin tapahtuma, yhdessä luopuminen, kuvaa luottamusta siihen, että meistä pidetään kiinni. Se on samalla paradoksi.

KOHTAUS 1: KOTITEATTERIPROJEKTIN SYNTY

KUORO: *Ja tapahtui niinä päivinä (armon vuonna 2016), että Sipilän hallitukselta kävi käsky, että 30 000 000 euroa oli liikkeelle laskettaman ja niillä Akatemian tai muun vastaavan tutkimusrahoittajan jo rahoittamia tutkijoita kentälle tieteen käytännön sovelluksia kehittämään lähetettämän...* (Muodostaa sanomansa tekstin patsaina, yrittäen esittää live-powerpointtia mutta epäonnistuen siinä) *”Tutkimuksella eteenpäin”-haun tavoitteena oli lisätä tutkimuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta kohdistamalla suunnattu haku tutkimuksen ja sen hyödyntämisen edistämiseen. Tämä suunnattu haku on tarkoitettu kaikille tieteenaloille eikä sitä ole rajattu mihinkään tiettyihin aiheisiin. Rahoituksella tuetaan etenkin nuoren tutkijasukupolven mahdollisuuksia oman tutkimuksen ja sen...*

SAARA: Lopettakaa! Mulle keskeisintä tässä hankkeessa oli kodin tematiikan käsittely asumispalveluissa niin, että kanssatutkijuus ja -taiteilijuus vietäisiin mahdollisimman pitkälle. Yksi eettisesti hankalin dilemma itselleni tässä hankkeessa oli kuitenkin se, että me kaikki omalla tavallamme hyödyttiin tilanteesta, jossa Sipilän hallitus leikkasi tutkimukselta ja koulutukselta kolmesataa miljoonaa ja päätti sitten upottaa tutkimusrahaa tällaisiin tutkimuksen käytännön sovelluksiin. Laastarirahaa! Hallitukselta, joka samaan aikaan leikkasi myös sosiaaliturvasta. Myös toimeentulotuen siirtyminen Kelalle aiheutti monille meidänkin hankkeen osallistujille valtavasti taloudellista ja sitä kautta henkistä hätää ja kärsimystä. Tämä on paradoksaalista, koska näiden tahojen pitäisi nimenomaan tukea kuntoutumista. Kuntoutujina, taiteilijoina, akateemisina pätkätyöläisinä

me ei kuitenkaan valita niitä valtiollisten valtarakenteiden ja päätösten luomia olosuhteita, joissa me toimitaan, vaan tartutaan tilaisuuksiin, joita eteen tulee—ja jotain hyvää voi syntyä olosuhteissa, jotka jo itsessään aiheuttavat eettistä ristiriitaa.¹² Ajattelenkin, että rahoitusta, sitä koskevaa työtä ja retoriikkaa on syytä pohtia laajemminkin yhteisötaiteen eettisinä kysymyksinä. Ne ovat sen materiaalinen perusta.

Tässä hankkeessa saatiin valtavasti hyviä asioita aikaan siinä yhteisössä, jossa toimittiin. Ja silti on kysyttävä, onko nimenomaan tutkimuksen tehtävä rakentaa ja rahoittaa tällaisia hankkeita? Humanistista tutkimusta halveerataan nykyään muutenkin sen ”hyödyttömyyden” vuoksi. Tällaisilla käytännön sovelluksilla hyötyä voidaan osoittaa, mutta samalla ne konkreettisesti syövät sitä aikaa, jolla kenttätöön tuloksia voitaisiin analysoida ja käsitteellistää nimenomaan tutkimukseksi. Oli sinänsä paradoksaalista, että koko tämän hankkeen ideana oli luoda asumispalvelujen arkeen tilaa kodin merkitysten pohjimiselle ja tutkimiselle, ja sitten omaan tutkimukseen syntyy lähinnä lisää materiaalia ja aineistoa, joka edelleen odottaa tutkimista. Ja toisaalta: tämä hanke oli yksi tärkeimmistä asioista, joita olen elämässäni päässyt toteuttamaan ja poikii suihkulähteen tavoin erilaisia asioita osallistujien elämässä, joista ehkä jatkotutkimuksen kautta voi saada otteen—jos rahoitusta löytyy.

RIKU: Yhteisötaiteilijan työ on monen muun asian ohessa myös oikeanlaisen puhunnan osaamista. Miten puhua rahoittajalle, entä osallistujalle? Millä tavoin taiteen tekemistä perustellaan? Perustuslaki turvaa Suomessa taiteen ja tieteen vapauden, mutta käytännössä eri rahoitukset ohjaavat sitä, millaista taidetta ja tiedettä tuetaan. Taiteen tekemisen yksi iso peruste minulle on ihmisen, myös itseni, (pienen, hauraan) toimijuuden tutkiminen, tukeminen ja näkyväksi tekeminen. Eri yhteisöissä ihmisen toimijuuteen suhtaudutaan eri tavoin. Mietin usein, mitä tarkoitusta varten se organisaatio, jossa työskentelen, on olemassa. Mitkä ovat tuon organisaation motiivit? Miten organisaation tulee perustella olemassaolonsa ja kenelle? Miten taiteilijana

12. Vrt. Filander ja muut 2019.

suhtaudun organisaation pyrkimyksiin? Mitä asioita taide on tekemässä?

SAARA: Hyviä kysymyksiä. Minusta tällaisen taideprojektin eettisessä asemassa laajemmassa organisaatiossa on tärkeää muistaa, että vaikka kaksi vuotta on pitkä aika, me olimme tavallaan vieraillemassa Sopimusvuorella. Mummollani, maatalon emännällä, oli tapana sanoa:

KUORO: ”Talo elää tavallaan, vieraat tulee ajallaan.”

SAARA: Koska toiveenamme oli, että taidetoiminta voisi juurtua Sopimusvuoreen projektin jälkeenkin, oli tärkeää pyrkiä sovittamaan hanke Klubitalon omiin toimintatapoihin, tiloihin ja aikatauluihin. Tämä kesti aikansa, ja oli tärkeää tunnistaa, että me myös häiritsimme paikan toimintaa. Varsinkin aluksi osallistujia myös kaivattiin ja etsittiinkin paikan muissa toimissa, kun ei tiedetty, että he olivat teatterityöpajassa. Eettisesti onkin tärkeää hahmottaa toiminnan vaikutus laajempaan yhteisöön. Vaikka projektin sijoituspaikkaa jo hankkeen hakuvaiheessa mietittiin tarkkaan, oli käytännössä eri asia sovittaa työskentely muun organisaation ja yhteisön arjen rytmeihin ja toimintoihin ja osallistujien elämään. Kylässä olemiseen liittyy monta eettisesti tärkeää asiaa: tervetullutkin vieras on vieras, ja tutustumiselle täytyy varata aikaa, jotta ymmärrettäisiin puolin ja toisin, mitä ollaan tekemässä, miksi ja kenen kanssa.

Meidän myötämme kyläilyä syntyi enemmänkin. Käymään tuli myös muita taiteilijoita, ja projektin yhtenä ehkä eettisesti tärkeimpänä interventiona olikin tuoda teatterin ja koti-puheen kautta yhteisöön uusi—tai asumispalveludiskurssissa vähemmälle käytölle jäävä kieli: taiteen kieli, joka nostaa keskiöön ihmisen moniaistisesti kokevana ja tuntevana yksilönä. Työpajavierailumme asumispalveluyksiköissä nostivat esiin myös ihmisten omia tarinoita—mikä sinänsä on eettinen teko—ja mahdollisti myös yhteisön jäsenille tutustumisen toisiinsa uusilla tavoilla. Hannah Arendtin mukaan juuri tarinat tekevät ihmisestä vastauksen kysymykseen kuka, sen sijaan, että hän olisi vastaus

kysymykseen mikä. Tarinat inhimillistävät; tarinan myötä kategoriasta tulee elämäkokemuksilla varustettu ihminen¹³.

KUORO: Tämä on tärkeää: *Tarinat tekevät ihmisestä vastauksen kysymykseen kuka, sen sijaan, että hän olisi vastaus kysymykseen mikä. Tarinat inhimillistävät; tarinan myötä kategoriasta tulee elämäkokemuksilla varustettu ihminen.*

MAISA: Arendtilla on valtavan tärkeä ajatus myös siitä, että olemme toimijoina haavoittuvaisia ihmisten yhteisössä, olemme toimijoita JA kärsijöitä. Vaikutumme toisistamme, hyvässä ja pahassa. On outoa ajatella, että meillä olisi kimmahtavia kuoria ympärillämme, meidät käärii pikemminkin jokin syvästi inhimillinen, jossa on aukkoja ja haavoja. Juuri siksi ja sillä tavoin pystymme toimimaan yhdessä ja luomaan suhteita—lopulta oikeastaan rajattomasti. Yhtä tärkeää kuin kuka on yhdessä toimiminen sen vuoksi, että siinä syntyy uutta toimintaa, uusia suhteita, ihmeitä. Uuden aloittaminen ja toiminta on ihmisen ainoa ihmeitä tekevä kyky.

13. Arendt 2002, 182.

SAARA: Yhteisesti tietoa tuottaessa on tärkeää, että itse työtavat luovat osallisuuden ja merkityksellisyyden, jopa korvaamattomuuden tunteen kaikille prosessiin osallistuville. Tärkeää oli myös vierailta iäkkäiden ihmisten luona, joille taidetoimintaa on yleensä vähemmän tarjolla. Juuri tällaisessa yksikössä tunnelma saattoi toisaalta olla hyvinkin lämmin ja kodikas, mitä tunnelmaa loi myös ryhmäläistemme tapa ohjata työpajoja. Muistan yhdenkin kerran, kun meidän toivottiin jäävän kahville. Kaikilla oli kuitenkin kiire jonnekin: kotiin, bussille, junalle. Kieltäytyminen tuntui pahalta.

Pyrkimyksenämme oli teatterin keinoin luoda rauhallinen tila, jossa kotiin liittyviä kokemuksia ja toiveita voitiin esityksellisesti käsitellä ja johon myös puheeseen ja puhutun todellisuuden rakentamiseen osallistumattomat voivat osallistua. Esityksen ja hankkeen kokonaisuudessa oli tärkeää, että myös itse koti näyttäytyi ristiriitaisena ja monimerkityksisenä paikana. Taiteella voi herättää kysymyksiä sekä virittää katsojien

ja tekijöiden omaa ajattelua ja tulla tietoisiksi myös vaikeasti sanoittuvista kokemuksista, siitä mikä jää kielen ulkopuolelle.

RIKU: Valmis esitys, artefakti, jota toiset tulevat katsomaan, muuttaa valtapositiota: tullaan katsomaan esitystä eikä kuulemaan yksilön kokemusta. Myös esityksen muodon, dokumentaarisuuden ja tyylin valinta on esteettinen ja eettinen teko.

MAISA: Ei etäännytetä, vaan tuodaan esitys arkisissa yksityiskohdissaan tähän.

RIKU: Tärkeää oli, että työpajoissa ja esityksessä kuntoutujat, jotka yleensä ovat asiantuntijoiden määrittelemässä keskusteluissa kuultavina, saivat itse määritellä, mikä on tärkeää, ja kertoa siitä omalla tavallaan.

SAARA: Kieleen, diskurssiin, liittyy myös se, miksi halusin kutsua Maisan mukaan projektiin. Merkitysten tuottamisen mahdollistaminen kielenulkoisin keinoin oli projektissa tärkeää, mutta kielen ja kulttuurintutkijana käsitykseni todellisuudesta on myös diskursiivinen. Kieli luo todellisuutta ja todellisuus näyttäytyy pitkälti sellaisena kuin kieli meille sen avaa: se, miten asioista puhutaan, saa maailman näyttämään siltä, miksi se nimetään. Esimerkiksi koti ja asumispalvelut ovat jo käsitteinä keskenään ristiriitaisessa suhteessa, sillä asumispalveluissa asuvat katsotaan jo tilastollisesti asunnottomiksi¹⁴. Maisalla taas on tuntemistani tutkijoista ainutlaatuisin kyky puhua sairaudesta ja kärsimyksestä inhimillisen, moniaistisen ja kokemuksellisen kielen avulla, niin se tekee tilaa inhimilliselle ja arkiselle niitä arvostavalla tavalla. Ajattelin, että tuomalla projektin ohjausryhmään erilaisia puheen, olemisen, todellisuuden ja kommunikaation tapoja, kuten Maisan edustaman, osallistujien maailmassa olemisen ja ymmärryksen tapaa tavoittelevan, elettyyn kokemukseen keskittyvän etnografisen ja fenomenologisen tutkijanäkökulman, voisimme hieman nyrjäyttää kuntoutuksen vakiintuneita puheentapoja, jotka myös vahvasti asemoivat ja roolittavat puhujia¹⁵.

MAISA: Sairauden ja kärsimyksen tutkijana pyrin tuomaan hankkeeseen, myös sen ohjausryhmään, tilaa kokemukselliselle tavalle puhua sairauksista. Omissa töissäni olen perehtynyt myös instituutioiden tapaan puhua ihmisruumiista ja kokemuksista. Esimerkiksi palveluntarjoajat tuottavat käsitystä asumisesta markkinoitavana palveluna¹⁶, ja kuntoutusorganisaatiossa ollaan pakotettujakin puhumaan toiminnasta hyödyn, kannattavuuden, hyvinvointivaikutusten ja kuntoutustulosten näkökulmasta. Ihmisten omia kokemuksia korostava näkökulma loi myös esityksen ulkopuolella, kuten ohjausryhmässä, hahmottaa asumista ja kuntoutumista toisella tapaa.

SAARA: Kotia koskevien kokemusten käsittelyä taiteen avulla, kodin tematiikkaan ja ulottuvuuksiin keskittymistä ja kulttuurintutkimuksellisen keskustelun tuomista organisaatioon voikin ajatella kielellisenä, lingvistisenä ja diskursiivisena interventiona, jolla pyrittiin luomaan tilaa myös toisenlaiselle tavalle puhua asumiskokemuksista ja ilmaista niitä, samalla kun taiteella pyrittiin luomaan tila ilmaista näitä kokemuksia myös sanattomasti. Tällöin tutkimuksella—niin kuin kaikella tiedolla—on myös poliittinen ulottuvuutensa. Projektin vetäjänä tunsin, että roolini oli olla tapahtumien, kysymisen, luomisen, tietämättömyyden tilassa seikkailemisen ja siinä toimimisen mahdollistaja. Sitä, miten tämä käytännössä tehtäisiin, pohdin paljon Rikun kanssa ja olen joskus puolileikkilläni todennutkin, että ”Riku on mun metodi.” Tällä tarkoitan, että yhteisissä keskusteluissa projektia koskevat pohdinnat usein muuttuivat harjoitteiksi, joilla kotia koskevia kysymyksiä, toiveita ja kokemuksia voitiin käsitellä. Ryhmänä ja yhdessä laajemman organisaation kanssa loimme niitä puitteita, joissa taide voisi tapahtua ja joissa tekijyys ja toimijuus voisivat syntyä. Koska Kotiteatteriprojektissa mitään projektin omia, valmiita ja pysyviä rakenteita ei ollut, näitä puitteita jatkuvasti rakennettiin ja ylläpidettiin hankkeen ajan samalla kun käytiin dialogia taiteen tapahtumisesta ja sen vaikutuksista.

MAISA: Tällainen tila on etnografille luontainen ja tuttu: kenttätyö on astumista jonnekin, mistä ei voi tietää, mihin se johtaa

14. Saari 2015.

15. Esim. Honkasalo 2004 & 2008.

16. Asumispalveluiden markkinoitumisesta ks. myös Salo 2019.

tai mitä se tuo tullessaan. Etnografian ja yhteisötaiteen menetelmät ovat mielestäni hyvin lähellä toisiaan. Kotiteatteri-hanke sai minut havahtumaan tästä läheisyydestä, ja olen pystynyt hyödyntämään sitä myöhemmässä toiminnassani esitystaitelijaryhmässä. Keskeinen käsite, jonka ympärille keskustelumme etiikasta mielestäni kietoutuu, on tietämättömyyden tila. Oman kiinnostukseni kohteena on eletty. Eletystä käsin tietämättömyys avautuu tiedosta kohti vierauden ja tuntemattomuuden tilaa, jotain sellaista, jossa altistuu vieraan kohtauksiksi, töytäisemäksi, satuttamaksikin ehkä sellaisella tavalla, että sen jälkeen asiat eivät ole ennallaan¹⁷. Haluaisin puhua *tapahtumasta* tilan ohella tai jopa tilan sijasta. Ryhmämme ja esityksemme muodostamassa tilassa puhe muuttui tapahtumaksi. Esitystila luo tilaisuuden ja ehdot. Kohtaaminen, joka tapahtuu esittäjän ruumiin ja diskurssin, tiedon ja sanan välillä, on tapahtuma. Kohtaaminen on tapahtuma, joka tekee näkyväksi jotakin: esityksessä halutaan näyttää näkymätön, tietämätön, tunnistamaton ja tuoda se katsottavaksi. Jotain jää yli, ja juuri tämä alkoi askarruttaa minua avaimenheitto-kohtauksessa.

(Hiljaisuus. Keskustelijat pysähtyvät ajatuksen äärelle. Kuorolaiset yrittävät pysäyttää kellon.)

KUORO: *Riku, miten tutkijoiden mukana olo vaikutti omaan pohdintaasi yhteisötaiteen eettisyydestä?*

RIKU: Tutkijoiden läsnäolo lisäsi eettistä pohdintaa yhteisötaiteilijan työssä. Esimerkiksi tutkimuksen tekoon kuuluvat tutkimusluvut ja niiden auki puhuminen avasivat keskustelua taiteen eettisyydestä. Näin yhteisötaiteilijan näkökulmasta on mielenkiintoista, miten minä taiteilijana olen toiminut omaa eettistä koodistoani seuraten, kun olen tehnyt taidetta eri yhteisöjen kanssa. Vasta viime vuosina on alkanut löytyä eettistä ohjeistusta taiteen alan tekijöille ja keskustelu yhteisötaiteen eettisyydestä on lisääntynyt erityisesti ohjeiden ja sääntöjen tasolla.

MAISA: Tutkimuksen eettinen ohjeistus on taidetta jäsenellympää. Niihin ei voida soveltaa samanlaisia sääntöjä. Vaarana on se, että tutkimuksen eettisestä ohjeistuksesta ”valuu” sisältöjä taiteen alueelle. Tämä voi synnyttää ongelmia.

SAARA: Joo, tutkimuksen tekemisen perusasetelmaan kuuluu, että osallistujilta saadaan suostumus tutkimukseen osallistumisesta ja siitä, miten ja mihin tutkimustietoa käytetään ja miten heidät projektin aikana ja sen jälkeen esitetään. Toisaalta, koska taiteellinen prosessi muuttaa ihmisiä ja saattaa avata heistä uusia puolia, on tärkeää tiedostaa, että myös heidän suhtautumisensa tutkimusluvissa kysytyihin asioihin voi muuttua prosessin aikana.

MAISA: Taiteellisen työn erityispiirteet huomioiva tutkimusetiikka siis vaatii osallistujien herkkää kuuntelua ja valmiutta myös muuttaa sopimuksia. Tutkimusetiikan toteuttaminen yhteisötaiteellisessa prosessissa ei ole valmista eikä voi nojata sellaiseen tutkimuksen eettisiin ohjeisiin, vaan vaatii jatkuvaa eettisten valintojen ja tekojen arviointia, keskustelua ja kysymistä.

SAARA: Aivan! Niin kuin koti oli viime kädessä kysymys siitä, mitä se työpajojen osallistujille tarkoitti, myös taiteelliseen työhön liittyi jatkuvasti kysymys siitä, mitä se tekijöille merkitsi, miten he tekijöinä haluaisivat tulla esitellyiksi ja esittää itsensä. Tutkimuseettisestikin oli tärkeää olla valmis kohtaamaan ja rekisteröimään muutokset, joita tekijöissä projektin aikana tapahtui.

RIKU: Sama koski taiteellista prosessia, joka tässä oli hyvin avoin ja salliva. Muutokset osallistujien halussa tulla esiin muuntuivat matkan varrella. Toisaalta Kotiteatterin kaltaisessa pitkässä projektissa prosessiin liittyy paljon muutakin kuin taiteellisen sisällön kanssa työskentelyä aina kahvinkeitosta työelämätaitojen läpikäymiseen ja palkkauksen selvittämiseen.

SAARA: Hankkeen tavoitteet olivat moninaisia, ja osallistujien työllistämiseen ja matkojen ja festivaalin järjestämiseen liittyi paljon käytännön työtä ja neuvottelua. Hanke myös kytkeytyi

17. Ks. myös Honkasalo & Koski 2017; Honkasalo & Päivinen 2020.

moniin eri organisaatioihin, joten hallinnollista työtä kertyi paljon. Työtä ja vastuuta haluttiin jakaa, ja osallistujille tarjottavaa työtä sovitettiin heidän yksilöllisiin tilanteisiinsa. Esitys ja ryhmä, joka sen rakensi, olivat kuitenkin se sydän, joka motivoi muun toiminnan ja antoi sille merkityksen ja tarkoituksen.

(Pitkä tauko, jonka aikana on mahdollisuus juoda kahvia. Kuoro siivoaa näyttämön ja ripustaa näyttämölle kysymysmerkkejä.)

KOHTAUS 2: AIKA

(Kuoro käy pysäyttämässä ison lavastekellon ja jähmettyy sen jälkeen paikoilleen.)

KUORO (kuiskaten): *Oi, aika, aika, aika. Oi aikaa, oi aikoja! Aika kietoutuu etiikkaan ja eettisyys aikaan. On aika ennen ja jälkeen projektin, on aika sen aikana. Ja nyt, hyvä yleisö, on aika koota, mitä keskustelijamme ajasta ajattelevat, mitä aika merkitsee ja miten se kietoutui hankkeenne toteutumiseen?*

MAISA: Keskeiseltä minusta näyttää se, miten aika kietoutuu luottamuksen syntymiseen ja sitä kautta tekijyyteen, ja miten pieneen ja arkiseen se lopulta kytkeytyy.

SAARA: Akatemian rahoitusmuoto antoi projektille yhtäältä tiukat aika- ja budjettiraamit ja toisaalta paljon vapautta hankkeen toteuttamismuodolle. Kaksi vuotta on melko pitkä aika yhteisötaidehankkeelle, ja esimerkiksi päätös festivaalin järjestämisestä hankkeen loppuhuipentumana syntyi vasta hankkeen puolivälissä. Hanke oli uskalias ja siihen liittyi paljon epävarmoja tekijöitä. Meillä oli kuitenkin vahva usko sen toteutumiseen ja mahdollisuus ottaa aikaa ryhmän muodostumiseen ja luottamuksen synnyttämiseen. Se mahdollisti sukeltamisen yhdessä synnytettyyn tietämättömyyden tilaan, josta muodostui työme eettinen mahdollisuus. Epävarmuuden sietämisessä auttoi ”Loppiaisen jälkeen” -sanonta.

RIKU: Keskinäistä luottamusta olimme, Saara, sinun kanssasi jo alkaneet rakentaa aiemmassa yhteistyössämme ja käyttäneet aikaa hankkeen ajattelemiseen yhdessä. Taustalla oli myös minun ja Sopimusvuoren pitkä yhteinen työhistoria. Itse hankkeen ja työryhmän luottamuksen rakentamisen ydin oli hyvin yksinkertainen ja rakentui arkisten ja toistuvien asioiden varaan.

SAARA: Tämä oli tärkeä aiemman yhteistyön ja tutkimuksen pohjalta tehty havainto ja lähtökohta: Keep it simple! Kiinnitä projektin ydin yhteen yksikköön, aikatauluta niin, että bussilla ehtii, huolehdi ruokatauoista, aloita ja lopeta ajoissa. Rauhoita, rauhoita, rauhoita.

RIKU: Projektin alussa minulle varattiin muutama päivä siihen, että yksinkertaisesti olin läsnä Klubitalolla, mikä antoi mahdollisuuden ihmisille tulla juttelemaan ja kyselemään projektista. Niitä, jotka ilmaisivat suurinta kiinnostusta, haastattelin sitten lähemmin. Merkittäväntä kuitenkin oli, että teimme tiistain. Hanke eteni tiistaiden varassa. Ryhmämme muotouduttua se vakiintui meidän tapaamispäiväksemme. Harjoittelimme yleensä klo 10–12 ja klo 13–15 välisinä aikoina. Näihin aikoihin vaikutti Sopimusvuoren muut aikataulut. Tila harjoittelulle oli vapaana noina aikoina, ja välissä, klo 12–13, oli lounastunti, koska silloin saimme lounasta Klubitalon keittiöstä. Kello 10 oli monelle osallistujalle haastava aika aloittaa työskentelyä, ja osallistujien vireystila vaihteli paljon.

Omat tiistaipäiväni rytmittyivät kotoa Tampereen rautatieasemalle johtaneella puolen tunnin automatkalla, jonka aikana kävin läpi tulevaa päivää. Rautatieasemalla tapasimme, Saara, sinun kanssasi, ja automatka asemalta Sopimusvuoreen oli meidän yhteistä aikaa päivittää kuulumisia ja suunnata ajatuksia. Ryhmän loppumisen jälkeen yleensä vein sinut takaisin rautatieasemalle, ja nämä automatkat usein jatkuivat vielä parkkipaikalle käydyillä keskusteluilla, joissa käytiin läpi juuri tapahtunutta. Tiistaipäivien lisäksi meillä oli puhelinkeskusteluaikaa, jonka tarkkaa määrää on mahdotonta sanoa, mutta karkeasti arvioiden joka viikko projektin aikana keskustelimme hankkeen asioista noin kaksi tuntia. Nämä puhelinkeskusteluihin varatut,

muusta olemisesta varastetut hetket olivat tärkeitä hankkeen monien asioiden pohtimiseksi.

SAARA: Nuo keskustelut ja reflektiot, ja niissä syntynyt jatkuva ja kriittinenkin dialogi olivat tärkeä osa hanketta ja yksi merkittävä tekijä siinä, että hanke onnistui. Kymmenen minuutin automaattit, niissä virinneet ja minun osaltani usein junasta...

KUORO: *Hyvät matkustajat, hetken kuluttua Jämsä! Bästa passagerare, vi anländer om en stund till Jämsä!*

SAARA (JATKAA): ...Jämsän tunneleihin saakka... hei, nyt alkaa pätkiä... jatkuneet keskustelut loivat pohjan dialogille, jota käytiin ryhmässä ja ryhmän kanssa. Uskon että työparityöskentely, meidän keskinäiset eromme niin näkemyksissä kuin sukupuollessa osaltaan loivat tilaa sille, että ryhmässä erot saivat näkyä. Minulle yksi eettisesti tärkeimpiä asioita oli se, miten joskus jopa raivokkaasti teimme työtä sen eteen, että ryhmässä vallitsisi rauha ja kiireetön luomisen tila, vaikka ympärillä, osallistujien elämässä, ympäröivissä tiloissa ja instituutioissa ja niiden rakenteissa ryskyi ja rytisi. Työryhmän henkilökuntajäsenillä oli tässä tärkeä rooli: heidän kauttaan tiesimme enemmän siitä, mitä organisaatiolle ja osallistujille ryhmän ulkopuolella kuului ja pystyimme huomioimaan sitä ryhmän toiminnassa. Lisäksi kerran kuussa tiistaisin kokoontuneessa ohjausryhmässä käytiin jatkuvaa keskustelua siitä, mitä osallistujille, Klubitallolle, organisaatiolle ja esitykselle kuului—ja mitä ja miten seuraavaksi haluttiin ja kannattaisi tehdä. Oli tärkeä eettinen valinta varata näille keskusteluille aikaa.

RIKU: Näin jälkeensä ajan mieltää kronologisen seesteisenä, mutta ollessamme prosessin sisällä aika oli hyvin intensiivistä, jopa kiihvasta, ja esityksen mukanaan tuomat deadlinet ensi-iltoineen paineistivat kokemusta ajasta.

SAARA: On kuitenkin tärkeää muistaa, miten paljon aikaa tarvittiin kuhunkin ulostuloon!

RIKU: Joo, ja kun ryhmä oli kokeneempi, niin tekemisen rytmi kiihtyi ja saimme samassa ajassa useampia asioita tehtyä.

SAARA: Tässä olikin tutkimuksella perässä pysymistä!

RIKU: Olisikin hyvä muistaa, että taiteellinen ja tutkimuksellinen työ vaativat aikaa ympärilleen. Näin syntyy tilaa, jota hengittää.

SAARA: Tämä olisi hyvä huoneentaulu kaikille tutkimusta ja taidetta yhdistäville: Varaa aikaa!

KUORO: *Varaa aikaa hengittää!*

(Kaikki hengittävät ja ajattelevat hetken.)

KUORO: *Hankkeen aika ei ole vain se aika, jonka projekti kestää, vaan se voi vaikuttaa siihen, miten niitä tulevaisuudessa toteutetaan, millaista aikaa ja tavoitteita niihin luodaan. Maisa, sinä olet miettinyt sitä, mitä tällainen pitkäkestoinen hanke voisi muuttaa tai ainakin tuoda jotain uutta siihen, miten taidehankkeiden vaikutuksia mitataan? Haluaisitko avata sitä? Mitä oivalluksia ja kysymyksiä tämä hanke on herättänyt sen suhteen, miten taiteen vaikutuksia voisi ajatella uudelleen?*

MAISA: Oman tehtäväni aika, yhteisötaiteellisen työn vaikuttavuuden arvioinnin kannalta pitkäkestoisuus, oli tavattoman tärkeää. Saatoin seurata harjoituksia ja lukea päiväkirjoja, joihin osallistujat olivat kirjoittaneet kokemuksiaan miltei vuoden ajalta. Ryhdyimme keräämään päiväkirja-aineistoa vasta hankkeen puolellavälissä. Menetelmä ei ollut ongelmaton, koska saimme sen avulla kokemuksia yksilötasolla ja runsaammin osallistujilta, joille kirjoittaminen oli tuttua. Päiväkirjoissa kirjoittajat kuvasivat, että heille tärkeää olivat suhteet toisiin osallistujiin ja muutoksiin, joita myös heille tapahtui. Vaikutus oli hidasta ja prosessuaalista: oli jaksoja, joiden kuluessa muutos kulki kohti huojennusta ja toivoa, mutta myös toisenlaisia päiviä ja toisenlaisia harjoituksia, joissa kaikki meni pieleen, ehkä taantui. Olen

nimittänyt muutosta Kotiteatterin loppuraportissa ”kivulloseksi tekemiseksi”¹⁸. Tarkoitin sillä itsen ja kodin tekemisen hitautta, epävarmuutta ja ennen kaikkea suhteisuutta: suhteita muihin ja heidän toimintaansa, toipumiseensa ja vointiinsa. Osallistuminen yhteisötaiteelliseen toimintaan ja sen mahdollistamat vaikutukset osoittautuivat suhteisiksi, polveileviksi ja solmuuntuviksi. Sitä olin osannut odottaakin. Vaikka päiväkirjoja ei kerätty alusta alkaen, hanke auttoi minua tutkimaan vaikutuksen yksityiskohtia. Minut yllätti muutoksen prosessaalisuus, hitaus ja edestakainen kulku sekä vaikuttavuuden riippuvuus muista.

Toistaiseksi tutkimukset vaikuttavuuden arvioinnista on pitkälti tehty yksittäin, yksilöittäin tai laajoissa väestöissä, jotta voitaisiin yleistää. Tutkimuksia ryhmien ja toimijoiden välisten suhteiden kautta syntyvistä vaikutuksista ja niiden yhteisvaikutuksista taidetoiminnassa on vaikeaa löytää samoin kuin tutkimuksia vaikutusten pysyvyydestä, mahdollisuuksista ”implementoida” niitä pysyväksi osaksi arkipäivää ja elämää. Päiväkirjamenetelmää voi kritisoida yksilöllisen tiedon lähteenä, mutta tästä huolimatta se valotti tärkeitä ja jatkotutkimuksen arvoisia kokemuksia siitä, millaisin tavoin toisten osallistujien toiminta vaikutti kirjoittajan omaan toimintaan.

Toinen tärkeä seikka on ‘evidenssin’, taiteen vaikuttavuuden, osoittaminen¹⁹. THEATRE-hankkeen aineistossa vaikutus—tai se miten esiintyjät kokivat toiminnasta syntyvät seuraukset elämässään—oli jotain mikä syntyi prosessissa, yhteisen toiminnan luomien suhteiden uumenissa. Toisin kuin kokeellinen asetelma, joka antaa hypoteesin testaukseen perustuvan löydöksen jostain mahdollisesta, abstraktista maailmasta, osallistajat osoittivat muutoksen ilmeisyyden, ”evidenssin”, *tekemällä sitä yhdessä yhteisen hankkeen sosiaalisessa maailmassa*. Sen sijaan että he olisivat testanneet yhteyden, he *tekivät* ilmeiseksi sen, millaisia seurauksia taidetoiminnalla oli ollut heidän elämässään. Mitä se oli saanut aikaan, mihin se oli heitä johtanut. Mikä oli pysynyt? Mikä oli heiveröisintä ja tarvitsisi ryhmän läsnäoloa myös jatkossa? Oivallukset siitä, että kukaan muukaan ei Kelassa ymmärrä Kelan kieltä tai että ”putkessa on

menon tuntu” ovat osa yhteistä sosiaalista todellisuutta, jotain mikä on muokannut heidän elämäänsä ja oli kiistatta ilmeistä.

KUORO: *Aika jatkaa kulkuaan, seikkailujaan. Arki ja juhla toistaan seuraa. On hetkessä ikuisuus ja miten sen kukin mittaa?*

(Kuoro käynnistää ison lavastekellon uudelleen. Kuuluu kellon tikitys.)

KOHTAUS 3: TEKIJYYS JA NIMEÄMINEN

KUORO: *Yksi yhteisötaiteen etiikkaa koskevan keskustelun tärkeä läpikulkeva teema on nimeäminen sekä yksilöllisyyden ja tekijyyden tunnustamisen ja yhteisöllisyyden välinen dynaaminen suhde. Mitä te tällä tarkoittatte? Mitä ja ketä projektissa nimettiin—ja miten se liittyy etiikkaan?* (kuorolaiset raapivat päitään)

SAARA: Nimeäminen liittyi sekä teatterin tekemiseen liittyvien työtehtävien näkyväksi tekemiseen ja työroolien hahmottelemiseen että tekijöidenkin nimeämiseen eri yhteyksissä ja eri yleisöjä kohdattaessa...

RIKU: Teatteri ja sen käytännöt tarjoavat monia valmiiksi nimettyjä tehtäviä, jotka mahdollistavat erilaisia tekijyyksiä ja toimijuuksia. Kun on tehty valinta tehdä teatteria, syntyy erilaisia valmiita (työ)rooleja. Voit toimia näyttelijänä, lavastajana, graafisena suunnittelijana...

(Kuoro muuntautuu osallistujiksi.)

RIKU: Hei, kiva, teitä onkin tänään täällä näin monta! Kiva, että pääsitte tulemaan ja teatteri kiinnostaa! Tehdään tänään tämmösiä harjoituksia, leikitään vähän ja sovitaan sitten niiden kanssa, joita tämä homma alkaa enemmän kiinnostaa semmosia haastatteluaikoja, että voidaan jutella siitä, millaiset tehtävät ja roolit vetää puoleensa.

18. Honkasalo 2018.

19. Virtanen & Honkasalo 2020.

RIKU: Työtehtävät eivät olleet niin selkeitä kuin termit antavat ymmärtää, vaan kerrostuivat ja kertyivät ikään kuin hybrideiksi pikkuhiljaa työryhmän ja ohjaajan tuen avulla.

SAARA: Aivan! Hyvin nopeasti osallistujat koulutettiin ohjaamaan työpajoja, joita sitten käytiin ryhmänä vetämässä asu-mispalveluyksiköissä. Näitä työpajoja pidettiin asumispalveluyksiköissä yhteensä kymmenen. Lisäksi niitä pidettiin henkilökunnalle ja esimerkiksi Bristolin vierailulla ja Jyväskylän yliopiston Tutkijoiden yössä. Tärkeä osa osallistujien toimijuuden ja tekijyyden tukemista sekä hankkeen eetosta ja etiikkaa oli myös, että kaikki tekeminen rakentui sellaisen osaamisen, taitojen ja mielenkiinnon kohteiden varaan, joita osallistujilla oli. Ne paljastuivat pikkuhiljaa prosessin myötä ja tulivat sitten näkyväksi laajemmin kuntoutumisyhteisössä. Tämä vaati luottamusta työryhmään ja ohjaajalta erityistä herkkyyttä, joustavuutta, kekseliäisyyttä ja luovuutta, ja meiltä vetäjiltä myös ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua²⁰. Tärkeää oli myös säilyttää tekemisessä ilo ja tukea ryhmän sisäisen huumorin syntymistä, sillä ne lisäsivät rohkeutta kokeilla ja siten tukivat ryhmän luottamusta itseensä, toisiinsa ja siihen, että esitys syntyy kaikesta siitä, mitä ja miten osallistujat ovat valmiita tuottamaan.

RIKU (ottaa ohjaajan roolin suhteessa kuorolaisiin): Hei, joo, tota, sit voitaisiin puhua siitä, minkälaisen roolin itse kukin esityksessä haluaisi ottaa...

KUOROLAISET HUUTELEVAT: ”No päärooliin, ilman muuta!” ”No, katoaan.” ”Mä en ehkä vielä pysty sitoutumaan.”

KUOROLAINEN (tulee kuiskaamaan Saaran korvaan): *Tota, voisitko sä sanoa tolle Rikulle, että voitaisko me vähän jutella harjoitusten jälkeen tästä vähän kahdestaan, kun mä en välttämättä haluaisi esittää, mutta voisin tehdä niitä lavasteita, jos tarvitaan.*

SAARA (kuorolaiselle kuiskaten): Joo, tietty. Jää vaikka tuohon

käytävään odottamaan niin jutellaan sitten (Yleisölle): *Hahmo-
telmia kodiksi* -esityksessä ei ollut valmista käsikirjoitusta...

MAISA: Tämä oli minusta yllättävää!

SAARA: Oli työpajoissa ja ryhmässä erilaisin harjoituksin tuotetut ajatukset ja esimerkiksi sanalistat kotiin liittyen. Oli ihminen, joka osasi piirtää...

RIKU (yhdelle kuorolaisista): Hei, mahtavaa. Lavasteiden tekijöitä tarvitaan aina... Mutta nyt tuli mieleen tämmönen ajatus, että voisitko sä ajatella, että piirtäisit esityksen ajan sitä, mitä tapahtuu. Olisi tärkeää, että kaikki olisi lavalla, mutta jos piirät, sun ei tavallaan tarvitse kohdata yleisöä, kun voit olla selkä yleisöön päin.

KUOROLAINEN: *No, joo. Voishan sitä harkita.*

(Kello tikittää kaksi viikkoa eteenpäin. Piirtämisestä kiinnostunut kuorolainen pukee ylleen taiteilijatakkaa)

RIKU: Siis hienoa, sä voisit piirtää. Kokeillaan tänään. Sit tässä esityksessähan olisi tietysti hyvä olla musiikkia. Osaisko kukaan teistä soittaa jotain?

KUOROLAINEN: *No, mullahan on tuo kitara.*

(KELLO TIKITTÄÄ KAKSI VIIKKOA ETEENPÄIN)

KUOROLAINEN: *Niin, oishan mulla se viulu.*

SAARA: Yksi tärkeä asia suhteessa Sopimusvuoreen ja Klubitaloon oli, että osallistujien taidot nousivat esiin. Toinen oli se, että projekti teki taiteen tekemisen näkyväksi työnä. Projektia läheltä seuranneet organisaation edustajat alkoivat erottaa esityksen ja työpajojen valmistamiseen liittyviä työtehtäviä toisistaan ja nähdä esityksen tekemisen, harjoittelun, aineiston hankkimisen,

lavastamisen, tarpeiston hankkimisen, työpajojen järjestämisen, suunnittelun ja dokumentoinnin aikatauluttamisineen ja kyytien järjestämisineen työnä. Ne näyttäytyivät myös nykyisessä työelämässä tarvittavina työelämätaidoina, jotka vaativat yhteistyötä ja -toimintaa, suunnittelua, ennakoitua, kommunikointia, esiintymistä ja projektin hallintaa.

KUORO: *Tekijyyteen liittyy myös tekijöiden nimeäminen. (Oi yhteisötaiteen kipukohta, siitä puhumme nyt!) Miten nimetä toisemme ja itsemme, kun yleisöt vaihtuvat? Mikä nimeämisen mahti yllämme liihottaa, mikä saa ruumiimme vapisemaan?*

RIKU, SAARA JA MAISA: Työtehtävien ja teatterityöstä syntyvien nimekkeiden lisäksi meidän täytyi miettiä, miten esittelisimme itsemme ja perustelisimme läsnäolomme missäkin tilaisuudessa, eri yleisöjä kohdatessa. Osallistuminen perustui kuntoutujuu-teen, johon yhtäältä liittyy stigma ja toisaalta vertaisuus. Hankemaailmassa rahoituspohja osaltaan ohjaa sitä, ketkä, millä perusteella, mandaatilla, statuksella yhteisötaidehankkeisiin voivat osallistua. Meillä esimerkiksi mielenterveyskuntoutujuus oli hankkeen rahoituksen ja osallistumisen mahdollistaman tekijyyden perusta²¹. Sopimusvuoren sisällä työryhmän ohjaamissa työpajoissa esittelyksi riitti, että tullaan Näsinkulmalta, ja esimerkiksi henkilöstölle työpajoja ohjattaessa oli tärkeääkin korostaa vetäjien kuntoutujuutta, sillä se hetkellisesti nyrjäytti tavanomaisia valtasuhteita ja rooleja. Kuntoutus ja -vertaiskontekstin ulkopuolella kuntoutujaksi nimeäminen oli kuitenkin monelle ongelmallista. Näistä kysymyksistä käytiin monta hedelmällistä keskustelua työryhmässä.

KUORO: *Esitykseen tähtäävässä ja vaikuttamaan pyrkivässä yhteisötaidehankkeessa yksi keskeinen asia on se, miten siitä kerrotaan muille. Kun hankkeeseen liittyy myös tutkimusta, sitoo tutkijaa ja työryhmää paitsi taiteen myös tutkimuksen eettiset koodistot. Miten hankkeesta kerrotaan tutkimusyleisöille? Keille tekijyys silloin kuuluu? Ja kuka määrää, miten tekijät nimetään ja esitellään?*

RIKU JA SAARA: No tekijät yhdessä! (Kääntyvät omiaan puuhavien kuorolaisten puoleen.) Hei, nyt pitäisi päättää tämä, että miten esittäydytään siellä Tutkijoiden yössä?

KUOROLAINEN: *Ketä sinne siis tulee?*

SAARA: No meidät on kutsunut sinne yks toinen tämmönen Kärkihanke, nanotieteilijöitä siinä on lähinnä. Ja sit yleisöä.

KUOROLAINEN: *Aha...tutkijoiden yö? No, kai me ollaan työpajan vetäjiä?*

SAARA: Ok, mut mites me kerrotaan hankkeesta? Onks teille ok sanoa, että hankkeessa tutkitaan mielenterveyskuntoutujien...

KUORO: *"Mä olen mielenterveyskuntoutuja ja ylpeä siitä!" "Mä en kyllä tykkää siitä sanasta."*

SAARA: Hei, Sosiaalityöntutkimuksen päivien otsikkona on tänä vuonna koti. Vietäiskö tää esitys sinne? Miten haluatte laittaa nimet siihen abstraktiin?

KUOROLAISET HUUTELEVAT MIELIPITEITÄÄN: *"Mä haluan vaan etunimen siihen." "En halua, että tutut näkee mun nimeä minkään kuntoutujaprojektin yhteydessä." "Koko nimellä vaan!" "Miten muut halua laittaa?" "Onks muilla koko nimi?"*

SAARA: *Talentia*-lehden artikkeliin²² pitäis laittaa nyt ne kirjoittajatiedot. Me ollaan kaikki kirjoittajia siinä. Siihen voi laittaa siis koko nimen, etunimen tai sit muu työryhmä. Mitä mieltä ootte?

KUOROLAISET KERTOVAT MIELIPITEITÄÄN: *"Vaikuttaako se sitten myöhemmin työsaantiin, jos jossain näkyy, että on ollut mukana tällaisessa kuntoutujaprojektissa?" "Ei tietenkään pitäis, mutta voihan se vaikuttaa." "Mä vois in olla etunimellä, mut mulla on aika erikoinen nimi, tutut voi tunnistaa." "Missä se siis näkyy? Tuleeks tää nettiin?" "Saaks tätä miettiä vielä?"*

21. Klubitilat ovat lähtökohtaisesti diagnoosivapaita alueita, eikä ihmisiltä kysellä diagnooseja. Emme mekään.

22. Jäntti ja muut 2018.

RIKU: Nimeäminenkin liittyi selkeästi aikaan—asiat, jotka vaativat nimeämistä, tapahtuivat aika nopeasti ja tapahtumia oli lyhyessä ajassa paljon.

MAISA: Projektimme osallistajat tulivat näkyviksi monenlaisilla näyttämöillä, monenlaisille yleisöille kuten Bratislavassa kodittomien teattereiden ERROR-festivaalin yleisölle, bristolilaisille työpajaosallistujille ja *MielenTilat*-festivaalin osallistujille.

RIKU: Ja erilaiset katsojaryhmät vaikuttivat pohjimmiltaan hyvin pelkistettyyn ja paljaaseen esitykseen, missä esiintyjillä ei ollut samanlaista rampin suojaa kuin perinteisemmissä teatteriesityksissä. Esitystila oli voimaperillä lattialta rajattu ja yleisö istui heti voimaperin rajaaman näyttämön vieressä. Esiintyjät esiintyivät omissa arkivaatteissaan ja ilmaisu oli hyvin dokumentaarisen oloista. Näyteltiin tilanteita, ei niinkään rooleja.

SAARA: Rooli niin yhteisössä kuin näyttämöllä tarjoaa jonkinlaista suojaa. Sopimusvuorena katsojiksi kutsuttiin työpajoihin osallistuneiden asumispalveluyksiköiden asukkaita ja henkilökuntaa, organisaation työntekijöitä ja hallitusväkeä, paikallisia poliitikkoja, ystäviä, perheenjäseniä ja kollegoita. MielenTilat-festivaalia kohti suhde nimeämiseen muuttui joillain kovastikin ja osallistajat kävivät radiosakin kertomassa tapahtumasta.

RIKU: Ehkä teatterifestivaali oli luontevampi paikka tulla nimetyksi?

SAARA: Niin. Ja ehkä työryhmä oli siinä vaiheessa ottanut hankkeen omakseen: palkattuina työntekijöinä ja festivaalin järjestäjinä he olivat ottaneet roolin tapahtuman isäntinä ja emäntinä. Lisäksi teatteri taidemuotona pohjaa läsnäoloon tässä ja nyt, jolloin nimeämisen ja toimijuuden pohjalta syntyvät identiteetit rakentuvat hetkellisessä vuorovaikutuksessa, ja jäljelle jää vain muisto katsomis- tai esiintymiskokemuksesta. Kuitenkaan edes työllistyminen hankkeeseen ei poistanut tarvetta suojau-

tua mahdollisuudelta leimautua kuntoutujaksi myöhemmin hankkeesta kirjoitettujen tekstien pohjalta.

Kun tehdään yhteisöteatteria, jossa osallistumisen perustana ja pohjana on kuuluminen johonkin yhteiskunnalliseen marginaaliin tai kokemukset jostain tietystä haavoittuvaisuudesta, on tärkeää olla sekoittamatta kokemuksia identiteettiin. Tämä on tärkeää erityisesti stigmatisoitujen ryhmien kohdalla, ja kun yhteisötaiteellisesti syntyneestä taiteesta tai sen luomisen prosesseista tehdään dokumenttia, joka myös on tutkimuksen tulos, kuten Kotiteatteriprojektissa. Dokumentissa ja kirjallisissa tutkimustuoksissa niissä esiintyvien identiteetit ikään kuin jähmettyvät. Kuntoutujuus on kuitenkin liminaalinen tila, asema, josta aktiivisesti pyritään pois ja jonka taakse jättämistä yhteiskunta aktiivisesti pyrkii tukemaan. Dokumentti säilöö, jähmettää sen. Kuitenkin nykyään suuri osa vakavistakin mielenterveysongelmista on mahdollista jättää taakse. Vallitsevan toipumisajattelun mukaan niiden kanssakin on mahdollista elää hyvää elämää. Tällöin on tärkeää, että mielenterveysongelmat eivät muodostu ainakaan ainoaksi identiteetin pohjaksi—ja että kun taiteen tekemisestä siirrytään tutkimuksen tekemiseen, osallistajat voidaan heidän niin halutessaan pseudonymisoida vapauttaa nimeämisestä, tunnistettavuudesta—ja sen myötä tietystä osasta tekijyyttä ja/tai kanssatutkijuutta. Tämmänkin vuoksi, anteeksi... (kääntyy puhuttelemaan kuoroa)... Hei nyt pitäisi vielä täyttää ja tarkistaa nämä aineistonhallintaa ja niissä nimeämistä koskevat lomakkeet ja valita ne kuvat, joita voi käyttää jatkossa, kun kerron tästä meidän projektista tutkimuksen yhteydessä.

KUOROLAISET: *"Kauanko tota aineistoa säilytetään?" "Ai kauhee, miltä mä näytän tässä kuvassa! Tätä ei ainakaan saa säilyttää." "Musta tää on ihan hyvä." "Jos kasvot ei näy niin mitä vaan voi ottaa." "Koko pärstä vaan!" "Ai että sä ootkin tossa komee."*

KUORO (kokoaa rivinsä ja kääntyy yhtenä rintamana keskustelijoiden puoleen): *Entäs te ja teidän oma tekijyytenne? Mistä se muodostui?*

RIKU: Yhteisötaiteilijuuteni laajeni ja otti sisäänsä monia tekijyyksiä, kuten työpajan suunnittelija, dramaturgi, keskustelija, kuuntelija... Oma tekijyyteni oli myös oman ja ryhmän tarkastelun alla ja sitä kautta kehittyi koko ajan kohti vallan näkyväksi tekemistä omassa tekemisessäni. Keskustelut Saaran kanssa toimivat oman tekijyyden ”testipaikkoina”, missä pystyi turvallisesti testaamaan omaa ajatteluaan ja tekijyyttään.

SAARA: Minun tärkein roolini hankkeen vetäjänä oli mahdollistaa ryhmän taiteellinen toiminta ja osallistujien tekijyys. Keskustelu ja reflektio olivat tärkeä osa jokapäiväistä eettistä pohdintaa, eräänlaista jatkuvaa arviointia ja navigointia, joka piti projektin liikkeessä ja meidät vetäjät hereillä osallistujien suhteen. Taiteelliseen työhön osallistuin esittämällä kysymyksiä sisällöistä ja taiteellisista ratkaisuista Rikun ja ryhmän kanssa. Projektin aikana minusta tuli kyllä myös jonkinlainen mikromanageri, jonka toimenkuvaan kuuluivat niin talous kuin eettisten kysymysten ja päätösten esillä pitäminen. Koska hankkeessa oli tarkoitus tutkia myös sitä, miten teatteri voisi toimia osana kuntoutusta, tehtäväni oli tunnistaa ja mahdollistaa osallistujien tekijyyttä, osaamista ja kykyjä, jotta kanssatutkijuus ja -taiteilijuus voitaisiin viedä mahdollisimman pitkälle. Toisaalta oli tunnistettava vastuuni ammattitutkijana. Akatemian ja yliopiston alaisuudessa vastasin myös rahoituksesta ja neuvottelin sen käytöstä Rikun, ryhmän osallistujien ja työntekijöiden—sekä yliopiston ja akatemian kanssa. Rahakirstun (vale)vartijan roolissa on aina kyse myös vallasta. Hankkeen tavoitteena oli tarjota osallistujille mahdollisuuksien mukaan vastuuta ja osallisuutta myös tutkimuksesta—asianmukaista korvausta vastaan... (jatkaa kuoroon päin kääntyen)... Hei, tosiaan, haluaisiko joku ottaa tehtäväkseen kirjoittaa puhtaaksi nämä yleisöpalautteet niin voitaisiin käydä niitäkin läpi ensi kerralla?

MAISA: Minusta puolestaan uteliaan ja ajoittain hillittömänkin kaivaja-tekijän lisäksi myös vakavahenkisen, jopa pitkästyttävä metodologinen omatunto. Toimittuani miltei kymmenen vuotta yliopistolla tehtävässä, jossa keskeinen työ oli tutkia sitä,

miten taide vaikuttaa, kohtasin nyt kentän, jossa saatoin tutkia sitä ikään kuin sen syntymisen tilassa. Mikä haaste! Ja tutkia—miten? Miten ottaisin esitystaiteen vaikutuksen ilmeisyyden puheeksi heidän kanssaan, jotka ovat olleet mukana tapahtumassa ja luoneet jotain mikä vaikuttaa? Miten osaisin kertoa, että haluan tutkia sellaista, josta ei tiedä, mitä se tarkalleen on? Tutkimuseettiseksi ongelmaksi muodostui se, ettei minulla ollut esittää mitään selkeää menetelmää eikä aikaisempaa tutkimusta, mallia, jonka pohjalta toimia... Minua oli pitkään kiinnostanut esitystaiteen ja etnografian yhteneväisyydet, ja nyt pääsisin käytännössä testaamaan, missä esitystaide ja etnografia kohtaavat. Ihmeellinen ja merkittävä mahdollisuus; mutta ei kuitenkaan riittävästi aikaa eikä mahdollisuuksia sen tutkimiseen sillä perusteellisuudella, mitä olisin toivonut.

KOHTAUS 4: TIETÄMÄTTÖMYYDEN TILA

KUORO: *No niin, no niin. Otsikossa lupasitte käydä keskustelua tietämättömyyden tilasta, johon tämän hankkeen eettiset pohdinnat kietoutuvat. Voisitteko siis ystävällisesti pikkuhiljaa siirtyä asiaan ja kertoa: Mitä, oi mitä tuo tarkoittaa? Mitä tuo tarkoittaa teille tämän artikkelin puhujille, jotka eri positioista tähän olette tulleet?*

SAARA: Tietämättömyyden tila syntyi siitä, että hanketta suunniteltaessa ei tiedetty, ketkä siihen tulevat osallistumaan. Ei tiedetty millaisia taitoja, kykyjä ja motivaatioita heiltä löytyy. Mikä heitä ”teatterissa” tarkemmin kiinnostaa. Tiedettiin, että tehdään esitys, jonka aiheena on koti. Tiedettiin (toivottiin), että aineistoa—kotiin liittyviä tarinoita, sanoja, ajatuksia, kokemuksia ja toiveita—tulaisiin keräämään asumispalveluyksiköissä pidettävien draamatyöpajojen avulla ja että mukaan tulevia koulutettaisiin noita työpajoja vetämään. Tiedettiin, että tarvittaisiin tekijöitä dokumentoimaan projekti ja esiintymään. Ei tiedetty, mutta uskottiin, että heitä löytyisi. Erilaisia löyhärajaisia positioita oli hankkeessa valmiina, mutta meillä ei suunnitteluvaiheessa ollut aavistustakaan, ketkä niihin astuisivat.

RIKU: Itse työssäni pyrin säilyttämään tietämättömyyden tilan mahdollisimman pitkälle, etten omilla ennakkotiedoillani estäisi prosessia. Tarkoitin sitä, että pyrin kuulostelemaan, mitä ryhmä haluaisi tehdä, mihin suuntaan mennä, mitkä teemat tuntuvat ruokkivan ryhmäläisiä. Konkreettisesti se tarkoittaa tilanteiden ja ihmisten kuuntelemista ja tilanteissa syntyviin impulsseihin reagoimista.

SAARA: Tiedettiin, että aikaa oli kaksi vuotta ja tiedettiin, missä hanke toteutettaisiin. Samoin tiedettiin melko täsmälleen, paljonko rahaa oli käytettävissä, mihin sitä suunnilleen käytettäisiin. Mutta se, mitä taiteellisesti tulisi tapahtumaan, oli hämärän peitossa.

RIKU: Ja hyvä niin!

SAARA: Tietämättömyys koski siis ennen kaikkea esityksen ja siihen johtavan prosessin muotoa ja sisältöä. Kun esitystä lähde-tään rakentamaan improvisaatioiden ja muiden harjoitusten avulla yhdessä tuotetun materiaalin pohjalta, ei voida tietää, millaista aineistoa tullaan saamaan eikä sitä, millaisten taitojen, kykyjen, osaamisen, estojen, halujen, haasteiden ja prosessien kautta siitä syntyy esitys. Meidän tehtävämme Rikun kanssa prosessin vetäjinä oli mahdollistaa sellaisen turvallisen tilan syn-tyminen, että tietämättömyyttä voisi sietää ja että siitä voisi jopa nauttia. Tavoitteenamme oli luoda sellainen toiminnan tila, johon osallistuminen olisi mahdollista myös hyvin hauraan toimijuu-den varassa. Kenenkään ei tarvitsisi tuntea epäonnistuneensa, jos hän ei voisi paremmin prosessin—harjoituksen, päivän tai koko hankkeen—päätyttyä. Ei niin, etteikö se olisi ollut sallittua tai että osallistujien hyvinvointi olisi ollut toissijaista ja etteikö siihen olisi pyritty vaan niin, että pahoinvointi oli sallittua.

RIKU: Tietämättömyyden tila, jossa tulla näkyväksi—tämä koski tietenkin myös meitä, jotka ohjasimme prosessia. Tämän kaltaisen tilan luominen ja ylläpitäminen vaatii rohkeutta ja luottamusta sekä jatkuvaa dialogisuutta ja asioiden ja tiedon

jakamista. Tiedon jakamiseen liittyi myös ajatuksemme tehdä osallistujista kanssatutkijoita ja -taiteilijoita. Minun tehtävänäni oli muun muassa opettaa osallistavan teatterin harjoitteita ja jakaa omaa osaamistani niin, että ryhmämme osallistujat voisivat itse toimia työpajojen vetäjinä ja näin tiedon kerääjinä ja tuottajina.

(Saara ja Maisa seisovat näyttämöllä vierekkäin puhutellen katsojia ja toisiaan rauhalliseen ääneen vuorotellen taukoja pitäen siten, että kummankin puhujan viesti tulee välitetyksi.)

SAARA: Tietämättömyyden tilaa voidaan tässä hankkeessa ajatella myös tutkimuseettisenä positiona. Minulle se liittyy sellaiseen tutkijaorientaatioon, jota on hahmoteltu eräänlaisena nomadisen tietämisen tilana²³. Siinä tutkimuksen tavoitteena ei ole tuottaa valmista, loppuun pureksittua tietoa, vaan avata tietämisen, tiedon ja tässä tapauksessa taiteen ja taiteella tietämisen ja tiedettäväksi tekemisen tiloja.

Tällaisessa nomadisessa tutkimuksessa tapahtuvaa tiedonmuodostusta voi kutsua rihmastoiseksi ja kuljeskelun myötä syntyväksi tulemisen prosessiksi, jossa kuljetaan jotakin lopputulemaa—kuten tässä esitystä—kohti. Tällainen kuljeskelu voi vastustaa ”laskelmointia, ennakointia, mallintamista, suoraa hyödynnettävyyttä ja siten markkinoiden vaatimuksia”, minkä voi ajatella olevan suorassa ristiriidassa Sipilän hallituksen kärkihankkeille asettaman vaatimuksen ja rahoitushakemuksessa käytetyn,

MAISA: Jatkan siis tietämättömyyden tilan miettimistä ikään kuin tietämisen ”alta”.

Tietämättömyys kumpuaa jostain syvältä tiedon alta: se ulottuu tuntemattomuuden, sattumanvaraisuuden, ennalta-arvaamattomuuden tilaan, juuri siihen, missä taide voi tapahtua, niin kuin Saara sanoo.

Kokemus—esimerkiksi omasta tietämättömyydestä, yhteisestä tietämättömyydestä—ei ole ainoastaan jotain ehkä käsittein avulla käsittämätöntä tai sellaista, joka on tietämismme ulottumattomissa, vaan kokemusta, joka syntyy siitä, että tulleme vaikutetuiksi.

Yhteisötaiteellisessa työssämme esiintyjät vaikuttivat toisiinsa—kahden vuoden ajan, hyvässä ja pahassa. Kokemus ei ole ainoastaan jotain, mikä soljuu, vaan se terävöityy, sähköi-tyy toisten, vieraan antaman yllättä-

23. Braidotti 1994; Kurki, Ikävalko & Brunila 2020.

taiteen välineellisyyttä toipumisessa korostavan retoriikan kanssa.

Toisaalta tuon retoriikan avulla kuitenkin mahdollistettiin tilan luominen itse taiteen tekemiselle, ja taidetta ja sen tekemisen ehtoja koskevalle keskustelulle.

Tämä ei asetu kategorisesti taiteen välinearvoisuutta vastaan: niin hallituksen kuin Klubitalon tavoitteiden mukaisesti hanke myös demokraattisen tiedonmuodostuksen pyrkimyksessään työllisti osallistujia—ja joidenkin osallistujien mukaan toiminta oli kuntouttavaa. Meille työllistämisen tarkoitti osallistujien työpanoksen tunnustamista ja palkitsemista sekä tekijyyden vahvistamista. Se mahdollisti uudenlaisen työkäsityksen avautumisen yhteisössä, jossa toimimme²⁵.

(Yllätys! Olimmehan tulleet puhumaan kodista.)

24. Waldenfels 2011.

25. Ikävä kyllä taiteellinen toiminta ei lopulta mahdunut Klubitalotoiminnan kansainvälisiin standardeihin, koska sitä ei niiden mukaan lasketa työksi. Taiteellinen toiminta ei siten hankkeen jälkeen voinut jatkaa juuri Klubitalolla, vaikka ryhmän lähettiläät sitä Australiassa asti markkinoivat. Projektin lopussa se sitten kuitenkin komeili ilmoitustaululla toteutusvuoden suurimpana työllistäjänä eli toteuttamassa Klubitalon toiminnan yhtä tärkeintä tehtävää: työllistämässä.

vän haasteen ja siihen vastaamisen välityksellä.

Filosofi Bernard Waldenfels ajattelee, että kokemus on jotain, missä saattaa yllättäen tulla kohdatuksi, vieraan, oudon, yllättävän kohtaamaksi ja koskettamaksi ennalta suunnittelematta, ennalta kysymättä²⁴. Ajattelen että merkitys syntyy kohtaamisen ja sen antaman haasteen virittämänä.

Kokemus—myös taiteellinen kokemus—on silloin jotain, jossa tapahtuu, jossa asiat näyttäytyvät. Et voi tietää, mitä tapahtuu, siinä se on. Siitä saattaa alkaa jotain, mahdollisesti uusia suuntia. Taiteellisen kokemuksen vaikutus ulottuu eri rekistereihin, kaikkeen, missä on kyse vieraskokemuksesta, altistumisesta vieraalle: kulttuuriin, ajatteluun ja aistisuuteen, ruumiiseen ja mieleen. Lisäksi keskittyminen siksi tietämättömyyden tilaa ajatellessa on tärkeää pitää ohjenuorana odottamaton. Se sisältää vierasperäisen ulottuvuuden, joka hukkuu helposti vaikkapa tutkijan normaaliin representatiiviseen tutkimusotteeseen mutta jolla on mahdollisuus saada onnistuneita ilmentymiä taiteessa.

Tietämättömyyden tila ei ole mahdollinen ilman vieraskokemusta. Se puolestaan on mahdollinen elettyinä aistimellisena kokemuksena sellaisessa maailmassa, jossa kokija on yhteydessä muihin ruumiidenvälisessä tilassa.

Tässä on radikalisoitu tietämättömyyden ajatusta siten, että se ulottuu

Nomadinen tutkimus tekee näkyväksi. Se ei pyri puhumaan toisten puolesta vaan oman senhetkisen paikantumisensa tunnustaen muodostaa liittolaisuuksia ja sallii myös rinnakkaisia todellisuuksia, tapoja olla, puhua ja ajatella toisin myös tutkimusjulkaisemisesta: toisin kuin perinteisessä laadullisessa tutkimuksessa, hankkeen taiteellinen tuotos, *Hahmotelmia kodiksi* -esitys, jota esitettiin eri yhteyksissä yhteensä 17 kertaa, oli myös tutkimustulos. Se kiteytti asumispalveluasukkaiden keskeisiä tunteja ja kokemuksia, pettymyksiä ja toiveita ja liikkumista niiden tuottamassa ambivalenssin tilassa, jossa se, mikä auttaa ja mahdollistaa, tuottaa myös kipua, hankausta ja pettymystä.

(Saara, Maisa ja Riku poistuvat.)

EPILOGI

KUORO: *Keskustelu lähenee loppuaan. Vaikka Hahmotelmia kodiksi -esitys päättyi siihen, että kodin avaimet heitettiin pois, jäljelle jäi myös kokemus siihen, että avaimia on mahdollisuus myös löytää.*

Ajallisuus, etiikka, tekijyys, nimeäminen ja tietämättömyyden tila puhututtivat keskustelijoitamme. Paljon jäi vielä tuleviin keskusteluihin, uusiin vielä tuntemattomiin tiloihin, joissa jotain voidaan jakaa ja jatkaa keskustelua.

(Kuorolaiset astuvat pois näyttämöltä ja hakeutuvat yleisön sekaan. Valot himmenevät. Kellon tikitys lakkaa.)

LOPPU

KIRJALLISUUS

- Arendt, Hanna. 2002. *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.
- Banks, Sarah, Armstrong, Andrea, Carter, Kathleen, Graham, Helen, Hayward, Peter, Henry, Alex, Holland, Tessa, Holmes, Claire, Lee, Amelia, McNulty, Ann, Moore, Niamh, Nayling, Nigel, Stokoe, Ann & Strachan, Aileen. 2013. "Everyday ethics in community-based participatory research." *Contemporary Social Science: Journal of the Academy of Social Sciences* 8(3): 263–277.
- Bannon, Fiona. 2018. *Considering Ethics in Dance, Theatre and Performance*. Lontoo: Palgrave.
- Braidotti, Rosi. 1994. *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.
- Filander, Karin, Korhonen, Maija & Siivonen, Päivi, toim. 2019. *Huiputuksen moraalijärjestys: osallisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Haveri, Minna. 2016. "Hyviä kysymyksiä. Eettinen erityistaidetoiminta." Hämeenlinna: Kettuki ry. Haettu 27.4.2021. https://kettuki.fi/uploads/files/KETTUKIN_eettinenopas_hyvia_kysymyksiä_A5_WEB.pdf
- Hiltunen, Kaisa, Sääskilähti, Nina, Vallius, Antti, Pöyhönen, Sari, Jäntti, Saara & Saresma, Tuija. 2020. "Anchoring Belonging Through Material Practices in Participatory Arts-Based Research." *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 21: 2. Haettu 27.4.2021. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3403/4611>
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2018. "Ilmeisen vaikutuksen jäljillä." Teoksessa *THEATRE eli Kotiteatteriprojekti. Teatteri toipumisen välineenä -hankkeen loppuraportti*, toim. Saara Jäntti ja Janne Loisa, 58–61. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2008. *Reikä sydämessä—sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa*. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2004. "'Elämä on ahasta täällä.' Otteita maailmasta joka ei pidä kiinni." Teoksessa *Arki Satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*, toim. Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anna Leppo, 51–81. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa & Koski, Kaarina, toim. 2017. *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Honkasalo, Marja-Liisa & Päivinen, Teemu. 2020. "Esitetyn ja eletyn välissä." Teoksessa *Muisti, arkisto, esitys*, toim. Tua Helve, Outi Lahtinen ja Marja Silde, 204–229. Helsinki: Teatteritutkimuksen seura ry.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Utriainen, Terhi & Leppo, Anna, toim. 2004. *Arki Satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino.
- Hänninen, Esko, toim. 2016. *Mieleni minun tekevi. Mielenterveyskuntoutujien Klubitalot 20 vuotta Suomessa*. Helsinki: Suomen Klubitalot.
- Jäntti, Saara. 2019a. "Kodin merkitysten rakentuminen *Koti! Paikka maailmassa* -esityksessä." Teoksessa *Kuulumisen reitit taideteossa*, toim. Kaisa Hiltunen ja Nina Sääskilähti, 275–300. Turku: Eetos ry.
- Jäntti, Saara. 2019b. "Kodittomuuksia nuorten mielenterveyskuntoutujien draamaryhmässä." Teoksessa *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus*, toim. Saara Jäntti, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva ja Annastiina Mäkilä, 159–182. Jyväskylä: Nykylä kulttuurin julkaisusarja.
- Jäntti, Saara. 2017. "Home and Mental Ill-Health: Twenty Dimensions." Teoksessa *Creative Practices for Improving Health and Social Inclusion*, toim. Javier Saavedra, Alicia Español, Samuel Arias-Sánchez, Marina Calderón-García, María Cabillas Romero ja Elvira Pérez-Vallejos, 173–184. Sevilla: University of Sevilla.
- Jäntti, Saara, Laakkonen, Riku, Mikkola, Tomi, Perhomaa, Janne, Salminen, Jarkko, Tanner, Jarno, Uskola, Tommi, Vuoristo, Mirka, Ylimäinen, Arto, Hakuni, Helena, Honkasalo, Marja-Liisa, Nenonen, Tuuli, Rajanti, Christa & muu työryhmä. 2018. "Kotiteatteriprojekti esittää: Hahmotelmia kodiksi." Teoksessa *Tutkiva sosiaalityö. Sosiaalityön kodit ja kodit sosiaalityössä*, toim. Johanna Ranta, Jenni-Mari Räsänen ja Kirsi Günther, 73–84. Helsinki: Talentia-lehti ja Sosiaalitutkimuksen seura. Haettu 27.4.2021. <https://talentia.e-julkaisu.com/2018/tutkivasosiaalityo/docs/tutkivasosiaalityo2018.pdf>
- Jäntti, Saara & Loisa, Janne, toim. 2018. *Kotiteatteriprojekti: Teatteri Toipumisen Välineenä -hankkeen loppuraportti*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kanttonen, Lea, toim. 2010. *Ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua*. Helsinki: Kuvataideakatemia.
- Kurki, Tuuli, Ikävalko, Elina & Kristiina Brunila. 2020. "Nomadinen tutkimus, kirjoittaminen ja tutkijuus." *Aikuiskasvatus* 2/2016, 128–131.
- Känkänen, Päivi. 2013. *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa: kohti tilaa ja kokemuksia*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Lundenmark, Emma. 2020. "A positive breathing space: Participatory theatre at a psychiatric ward in Stockholm." *Nordic Journal of Arts, Culture and Health* 1/2020, 68–73. Haettu 27.4.2021. https://www.idunn.no/nordic_journal_of_arts_culture_and_health/2020/01/a_positive_breathing_space_participatory_theatre_at_a_psyc
- Paulasto, Heli & Sari Pöyhönen, toim. 2020. *Kieli ja taide - soveltavan kielitutkimuksen ja taiteen risteämiä. Language and the arts—creative inquiry in applied linguistics*. AFinLA-e. Soveltavan kielitieteen tutkimuksia 74. Haettu 27.4.2021. <https://journal.fi/afinla/issue/view/6269>
- Ryynänen, Sanna & Anni Rannikko, toim. 2021. *Tutkiva mielikuviutus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saari, Juho. 2015. *Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salo, Markku. 2019. *Hullut mielenterveysmarkkinat. Kuinka korjata*

- kurjistuneet mielenterveyspalvelut?* Tampere: Vastapaino.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2019. *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen arviointi Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019. Helsinki. Haettu 6.9.2021. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2020.pdf
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2018. *Tieteellisten julkaisujen tekijyydestä sopiminen*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 6/2019 Helsinki. Haettu 6.9.2021. https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_suositus_tekijyys.pdf
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2012. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Helsinki. Haettu 6.9.2021. <https://tenk.fi/fi/tiedetilppi/hyva-tieteellinen-kaytanto-htk>
- Virtanen, Pirjo & Honkasalo, Marja-Liisa. 2020. "New Practices of Cultural Truth Making. Evidence Work in Negotiations with State Authorities." *Anthropology of Consciousness* 31 (1): 63–90.
- Waldenfels, Bernhard. 2011. *Phenomenology of Alien*. Evanston: Northwestern.